

УДК 821.162.3-96.09"16/17":930.85:271-33 Кирил і Мефодій

КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКА ТРАДИЦІЯ В ЧЕСЬКИХ МОВНИХ АПОЛОГІЯХ XVII–XVIII СТ.

Мануеля МАЦЬОЛЕК

Вроцлавський університет

пл. Університетська, 15, Вроцлав, 50-137 (Польща), e-mail: manuela.maciolek@wp.pl
Інститут польської філології

У статті йдеться про кирило-мефодіївську традицію як рушійну силу у становленні національної, тобто чеської літератури, ширше – культури. До праслов'янських коренів зверталися Богуслав Бальбін, Антонін Фрозін, Ян Їржі Стредовський та інші автори чеських мовних апологій – творів, написаних на захист чеської мови.

Ключові слова: кирило-мефодіївська традиція, *Cyrylianitas*, чеські мовні апології, слов'янська ідея, культурна емансипація.

Специфіку слов'янських культур зумовлює вкорінення їх в подвійній культурній традиції, спільною основою якої є *universum* християнської культури. На початку епохи середньовіччя, ще до Великої Схизми, розмежування між західними слов'янами (*Slavia Latina*, *Slavia Romana* – латинська, римська) та східними (*Slavia Orthodoxa* – грецька, візантійська) не було таким виразним, як сьогодні. Початкова фаза існування двох слов'янських відгалужень мала характер культурного діалогу¹. Оскільки цей діалог зазнав могутнього впливу солунських братів, перший етап християнізації слов'янського світу можна визначити як Кирило-Мефодіївську фазу. Деякі дослідники називають цей період *Slavia Cyrillo-Methodiana*².

З терміном “*Slavia Cyrillo-Methodiana*” пов'язана, в свою чергу, категорія *Cyrylianitas*, близька за визначенням до *Latinitas*, з тією лише різницею, що ґрунтується на візантійській культурі. Категорія *Latinitas* утвердилася в науковому дискурсі як спадщина римської традиції, що актуалізується в європейській традиції³, як “(...) вид культурної моделі, що формує не тільки історичну реальність, а й свідомість приналежності до спільноти, як вартість саму в собі”⁴. *Cyrylianitas* у цьому контексті є паралельним поняттям до *Latinitas*, безпосередньо пов'язаним з категорією “*Slavia*

¹ *Mikołajczak Aleksander W. Między Latinitas a Cyrylinitas – na rozdrozu europejskiej tożsamości // Kultura wobec kręgow tożsamości. Materiały konferencji przedkongresowej. Poznań 19–21 października 2000. Poznań–Wrocław, 2000. S.201–202.* Як стверджує Ф.Славський, “деякі дослідження показують, що характерною ознакою для Константина і Мефодія було гармонійне поєднання паростків та елементів грецько-візантійської і латинсько-римської культур. У великоморавську епоху елементи цих культур взаємно перепліталися”. Див.: *Slawski F. Święty Cyryl i Metody // Cyryl i Metody – apostołowie i nauczyciele Słowian. Lublin, 1991. S.24–25.*

² Ці терміни пропонують відповідно В.Зівов і Р.Марті. Наводимо за: *Mikołajczak Aleksander W. Między Latinitas a Cyrylinitas – na rozdrozu europejskiej tożsamości. S.205.*

³ *Mikołajczak Aleksander W. Cyrylianitas i Latinitas wobec kręgow tożsamości // Z badań nad językiem i kulturą Słowian. Lublin, 2007. S.155.*

⁴ *Mikołajczak Aleksander W. Między Latinitas a Cyrylinitas – na rozdrozu europejskiej tożsamości. S.206.*

Cyrillo-Methodiana” і у вказаному нижче сенсі є одним із основних чинників, що визначають слов’янську тотожність⁵.

Cyrilianitas, як і *Latinitas*, характеризує певний вид культурної спільноти, містить опис цивілізації, яка формувалася інакше, ніж *Latinitas*, опираючись на культуру Сходу⁶. *Cyrilianitas* апелює до старослов’янської словесності і мови, яка прийшла до давніх слов’ян за посередництвом солунських братів; мови, що сприймається як носій ідей, навколо яких сконцентрувалися (і навколо яких зростали) слов’янські культури.

Чеська культура належить до кола *Latinitas*⁷, проте з огляду на той факт, що чеська держава культурно стала натуральним спадкоємцем традиції Великоморавської держави, а також беручи до уваги співіснування церковнослов’янської і латинської культури в Чехії у X і XI ст., можна – і стосовно чеської культури – стверджувати, що в ній існують кирило-мефодіївські корені, що і вона належить до кирило-мефодіївської праслов’янської спільноти, до витоків *Cyrilianitas*⁸. У літературознавчих і мовознавчих дослідженнях історія чеської мови і літератури зазвичай розпочинається з діяльності Кирила і Мефодія, яких вважають творцями структур, що мали забезпечити євангелізованим слов’янам доступ не тільки до істин християнської віри, а водночас до християнської культури (через словесність). На думку багатьох дослідників, проголошення нової віри неминуче відбувалося паралельно з розвитком культури євангелізованого народу⁹.

Е.Радль стверджує, що Кирила і Мефодія, яких папа римський визнав святими, православна церква сприйняла як “своїх”. Але ж “своїми” їх вважають і чехи. У чеській історичній традиції побутує думка, що слов’янські апостоли підтримували прагнення чехів відокремитися від німців, які наступали з заходу, несучи з собою християнство німецького зразка і, що важливо – **тоді вперше слов’янська ідея стала**

⁵ На думку А.Миколайчака, “поняття *Cyrilinitas* однак не відносилось б лише до цього періоду [ранне середньовіччя], а охоплювало б і пізніші явища, визначаючи логос і етнос культури, що виростає з духовного засіву солунських братів. Використання імені Кирила, оминаючи Мефодія, зумовлене не тільки прагненням до мовної економії і бажанням достосувати це поняття до паралельного *Latinitas*. *Cyrilianitas* концентрує також увагу на ролі слов’янських алфавітів: створеної Кирилом глаголиці і названої його ім’ям кирилиці, які були знаками ідентифікації всього кирило-мефодіївського культурного простору” (*Mikolajczak Aleksander W. Cyrilianitas i Latinitas wobec kręgow tożsamości*. S.159).

⁶ *Ibid.*

⁷ “(...) Чехія як перша слов’янська країна твердо увійшла в орбіту універсальної латинської культури; латинська культура була коліскою, в якій народилася література національною мовою, а це народження, без сумніву, прискорювала пам’ять про вітчизняну літературну традицію: слов’янської словесності великоморавської епохи” (*Baluch Jacek. Wstęp // Drzewo się liściem odziewa. Staroczeska poezja miłosna / Wybór i przekład Jacek Baluch. Kraków, 1981. S.5*).

⁸ Див., наприклад: *Slawski F. Święci Cyryl i Metody*. S.22; *Kürbis B. Křag czesko-morawski a pierwsza chrystianizacja Polski // Cyryl i Metody*. S.147–148. Можна також розглядати цю проблему з більш загальної перспективи: Чехи є спадкоємцями кирило-мефодіївської традиції, як і всі слов’яни. В енциклопії “*Slavorum Apostoli*” Іван Павло II проголосив: “Солунські брати були спадкоємцями не тільки віри, а й культури стародавньої Греції, яку продовжувала Візантія. Адже відомо, яке значення має цей спадок для всієї європейської культури, а безпосередньо й опосередковано і для загальнонародської культури” (Цит. за: *Čegovnik St. Wkład braci Cyryla i Metodego w dzieło chrześcijańskiej tożsamości współczesnej Europy // Cyryl i Metody*. S. 195. Попізн., також: *Huňáček V. Klášter Na Slovanech a počátky východoslovanských studií u nás // Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. Praha, 1975. S.180; *Šmolík J. Słowiańska liturgia w Czechach / Tłum. z czeskiego Leonard Górka // Cyryl i Metody*. S.88; *Kürbis B. Křag czesko-morawski a pierwsza chrystianizacja Polski*. S.148; *Koupil O. Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha, 2007. S. 90–95; *Cinke V. Slovanské prvky v Kronice Maringolově // Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. Praha, 1975. S.135–136. Див. також: *Kalista Z. Karel IV. Praha*, 1971. S.166; *Kopáček J. Klášter Na Slovanech v Praze u Bohuslva Balbina // Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. S.225; *Michálek E. Poslání Emauzského katera a české památky s ním souvisící // Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. S.152; *Huňáček V. Klášter Na Slovanech a počátky východoslovanských studií u nás // Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. S.175).

⁹ На згаданий факт звертає увагу С.Чеговник, при цьому він підкреслює, що цей підхід обстоював місіонер Північної Європи святий Боніфаций, який “(...) на стовпах латинсько-грецької культури ставив зруби нового, латинсько-германського світу”. Він також видав, серед іншого, граматику, опублікував поезію. Про синтез апостольства і культури в контексті місії солунських братів писав Іван Павло II в енциклопії “*Slavorum Apostoli*” (Див.: *Čegovnik St. Wkład braci Cyryla i Metodego w dzieło chrześcijańskiej tożsamości współczesnej Europy*. S.196; Попізн., також: *Mareš František Václav. Cyrilometodějská tradice a slavistika*. Torst, 2000. S.7–13; *Kopecký M. Cyrilometodějská tradice v starší české literatuře*. Praha, 1965; *Křišťan. Život a umučení svatého Václava a báby jeho svaté Lumily, s úvodní studií a poznámkami Josefa Pekaře*, Praha, 1927. S.9–12).

емансипаційною рушійною силою на чеських землях. Поєднання кирило-мефодіївської місії з прагненнями незалежнити чеський народ у сфері мови й культури стало важливим елементом риторики чеських мовних апологій, творів на захист рідної мови, які в чеській літературній традиції появилися ще в добу середньовіччя¹⁰.

Це відповідає думці, що в боротьбі апостолів слов'ян з “тримовною ерессю” вже можна зауважити перші симптоми національного пробудження; деякі дослідники окреслюють їх намагання метафорою “виважування дверей”¹¹. Потреба евангелізації слов'янською мовою (в опрацюваннях часто застосовується також – з огляду на майбутнє – означення: національною) трактується як знак, що сповіщав про “(...) нове обличчя Європи”¹², яка народжувалася тоді, джерело нової культури слов'ян¹³.

Поєднання вищезгаданих фактів – використання культурної спадщини Великоморавської держави чехами, а також розвиток словесності церковнослов'янською мовою на чеських землях дає підстави у представленій перспективі період старослов'янської культури в Чехії трактувати як підготовчий етап для розвитку літератури, писаної вже національною мовою – чеською. Таке розуміння кирило-мефодіївської традиції демонструють автори чеських мовних апологій.

Важливим імпульсом для культурної емансипації для чехів, і не тільки для них, була (і, подібно, надалі є) конфронтація з культурами інших народів. На початках слов'яни визначали свою ідентичність насамперед стосовно германської культури, що ґрунтувалася передусім на різниці мов. Свою окремішність чехи розбудовували через усвідомлення своєї приналежності до сфери *Lingua Slavica/Sclavonica* як опозиційної до сфери *Lingua Teutonica*¹⁴. У чеських мовних апологіях алюзії до святих Кирила і Мефодія тісно пов'язані з ідеєю праслов'янської єдності.

Вже на часи Великоморавської держави припадає усвідомлення спорідненості між окремими слов'янськими етнічними групами. З цієї спорідненості походить спільне означення для жителів земель, зокрема Моравії, Паннонії та ін. – слов'яни. У літературних пам'ятках IX ст. йдеться про слов'янську мову, слов'янські книжки, про дуже “розгалужений” слов'янський народ. “Видається вірогідним твердження, що поняття слов'янської спорідненості на мовній основі та сприйняття слов'ян як цілісності проникало до письмових документів зі сфери, в якій схематичні уявлення про мовноспоріднену цілісність, – слов'ян – вже раніше існувало між слов'янськими етнічними групами”¹⁵. Розме-

¹⁰ При цьому Е.Радль у своїй праці категорично відмовляється сприймати досягнення Кирила і Мефодія в контексті боротьби за мову і пропаганди слов'янської культури. Він відзначає, що такий підхід є результатом міркувань, обґрунтованих сучасними дослідженнями. У кирило-мефодіївській місії він підкреслює практичний аспект, відзначаючи, що вибір мови літургії був продиктований виключно переконанням обох братів про культурну нижчість слов'ян, до яких інакше, ніж їхньою мовою, звернутися не можна було. І зовсім тут не йшлося про пропаганду якої-небудь форми мовного патріотизму. Якщо і можна загалом говорити про боротьбу в контексті кирило-мефодіївської місії, то лише між православ'ям та католицизмом – стверджує автор (Див.: *Rádl E. Válka Čechů s Němci. Praha, 1993*).

¹¹ Дж. Ельдаров окреслює досягнення Кирила і Мефодія метафорою виважених дверей, через які слов'янські народи стали на шлях слов'янської східної думки. Очевидно, у випадку чехів історія розвивалася інакше, скеровуючи культуру на захід (Див.: *Eldarov G. Ojcowie teologii słowiańskiej // Cyryl i Metody. S.54*).

¹² *Olszewski M. U początków liturgii słowiańskiej // Cyryl i Metody. S.83*.

¹³ У вченні та діяльності Кирила і Мефодія дослідники вбачають зачатки ідеї екуменізму. На ознаку “єдності у множинності” у подвижництві солунських братів вказував папа Пій XI, характеризуючи Кирила і Мефодія в листі “*Quod S. Cyrillum*” від 12 лютого 1927 р. такими словами: “Сини Сходу, з огляду на їхню Батьківщину – візантійці, за походженням – греки, згідно з [отриманою] місією – римляни, відповідно до плодів апостольства – слов'яни”. В латинському оригіналі: *Oriens filii, Patria Byzantini, gente Graeci, missione Romani, apostolatu fructibus Slavi* (Цит. за: *Češogovnik St. Wkład braci Cyryla i Metodego w dzieło chrześcijańskiej tożsamości współczesnej Europy // Cyryl i Metody. S.197*).

¹⁴ Як пише Я.Малицький, “*Ve světle materiálů shromážděných ve starších výzkumech počátků českého slavismu pojmenování lingua Sclavonica znamenalo pro pisáře nejstarších listin stejně jako pro první pisatele dějin jazyk každodenní komunikace v českých zemích, ale zároveň něco více než jazyk český, protože ho mohli použít i nečeští Slované v jiné zemi. Kupříkladu Kosmas se dvakrát zmínil o slovanštině jako o jazyku používaném v Čechách, ale ve vztahu k osobám, které tento jazyk znaly ze srbsko-polabského území (genere de Saxonia). Kanovník Vyšehradský pak jednoslovným výrazem pro slovanský jazyk (slavice) charakterizoval jména hradů jak v Čechách, tak v Lužicích*” (Див.: *Malický J. Vztah Slezsko – česká jazyková pospolitost ve vývoji jazykového vědomí Čechů a Moravanů do konce 18. Století // Listy filologické. CXXX. 2007. Seš. 3–4. S. 295–310*).

жування слов'ян розпочалося лише на основі політичної, державної окремішності, а не мовної¹⁶.

Термін “слов'янський”, за Л.Гавліком, у XII ст. на чеських землях вживався також як синонім на позначення чеської мови, якщо йшлося про приналежність Чехії до слов'ян – це мотивувалося мовною спорідненістю і політично-мовним антагонізмом стосовно німців.

До праслов'янських коренів чехів зверталися творці чеських мовних апологій. У натуральний спосіб “захисти” мови (так називають апології в чеській термінології) виникали в ситуаціях, коли функціонування мови було яким-небудь чином порушене. Зазвичай конфліктні ситуації у сфері мови трактувалися як загроза існуванню народу, культури, чеськості у широкому розумінні.

Більшість мовних апологій становили передмови до творів патріотичного характеру. Частина творів класифікується як “захист” лише через наявність патріотичних послань та спосіб викладеної в них аргументації. Однією з нечисленних апологій, яка була задумана як окрема цілісність, а не “додаток” до іншого твору, є “Захист слов'янської мови, зокрема чеської” (лат. “Dissertatio apoletica pro lingua slavonica, praecipue bohémica”) **Богуслава Бальбіна**, представника офіційної католицької лінії чеської барокової літератури. Оскільки вона також є найбільш значущою апологією, що підсумовує досвід попередніх “захистів” чеської мови, на її прикладі розкриємо, якою мірою кирило-мефодіївська традиція присутня в чеській мовній апологетиці. Натомість, з огляду на винятковість часів, в яких вона виникла (очевидна загроза для існування чеського народу і культури), наведемо приклади й інших творів XVII і XVIII ст., в яких мовні апологети в своїй аргументації опиралися на кирило-мефодіївську традицію, а також на тісно пов'язану з нею ідею праслов'янської спільноти.

Праця Бальбіна виникла у період, який в історії Чехії можна визначити як довготривале випробування для чеської ідентичності. Дуже схематично: після поразки чеської протестантської шляхти в сутічці з католицькими військами Габсбургів у битві на Білій Горі в 1620 р. чеська культура розвивалася в двох паралельних, сформованих історично-політичними умовами площинах – еміграційній (протестантській) та загальнодержавній (католицькій)¹⁷. Контрреформаційні дії, здійснені на чеських землях, особливо відчутно вплинули на якість цієї другої. Братство Ісуса, що контролювало культурне життя Чехії в XVII–XVIII ст., руйнувало національні (трактувалися як нелояльні до влади Габсбургів) позиції, зокрема через цензуру словесності. Під прицілом були деякі небезпечні теми, що стосувалися національної чеської історії (особливо моментів, які могли підсилити чеську тотожність, стати джерелом активного патріотизму). Потенційно небезпечною вважалася також чеська мова як живий символ чеськості. Природним чином (у своїй основі парадоксальним – хоч повторення цього видається нам

¹⁵ Havlík Lubomír E. Problematika raněfeudálního vědomí slovanského příbuzenství // Z tradic slovanské kultury v Čechách. S.17.

¹⁶ “Наприклад, у першій старослов'янській легенді про святого Вацлава розповідається про Чехію, населену слов'янськими жителями, які свої землі називали Богемією. Нема упевненості, що ця легенда виникла в Чехії, натомість, друга легенда про святого Вацлава безпосередньо пов'язана з легендою Гумпольда. Отже, тут, очевидно, не йдеться про прояви самосвідомості, але немовби про окреслення тотожності “ззовні”. (...) Західноєвропейський географічно-політичний вплив поняття “слов'яни” в Європі виступає чітко стосовно земель Германії, які їх жителі називають “Sclavonia”. (...) Дещо інакше представлена ситуація в легенді Кристіана, хоча й тут відчувається вплив чужого середовища, що проникало до Чехії за посередництвом римсько-німецької або моравської традиції. Автор цього тексту вважає слов'янською моравську землю, як і болгарську та землю чеських слов'ян, відзначає політично-етнічну різницю інтеграційної спільної “слов'янської мови”, якою користуються жителі “слов'янських земель” і яка виконує передовсім літургійну функцію, але сучасним автором є (в іншій формі) і так званий vox publica. Зауваги Кристіана впевнено можна вважати проявом існування усвідомлення ширшої слов'янської залежності, що походить з чеського середовища. Цей прояв, без сумніву, має зв'язок з виникненням (територіально) чеської тотожності, яка розвивалася в антагонізмі стосовно німців, проте й з огляду на інших слов'ян, особливо мораван, а згодом і поляків; антагонізм щодо німців сприяв зміцненню слов'янської інтеграції (Havlík Lubomír E. Problematika raněfeudálního vědomí slovanského příbuzenství // Z tradic slovanské kultury v Čechách. S.18).

¹⁷ М.Копецький додає тут ще неофіційну лінію наполовину народної і народної літератури (див.: *Копецькі М. Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku. Brno, 1999. S.43).*

тріозмом)¹⁸ акти придушення чеськості стали ґрунтом для розвитку чеського патріотизму.

В задушливій атмосфері тих часів, коли мистецтво слова породжувало постійні підозри¹⁹, народилися праці, які мали нагадувати чеському народові про його давню велич, засвідчували живий патріотизм, а також, згідно з наміром творців, повернути гідність Чехії і маргіналізованій офіційною владою (і самими чехами) народній мові.

Богуслав Бальбін в “Dissertatio...” зосередив увагу саме на рідній мові, яку трактував (на нашу думку, в дуже сучасний спосіб) як цінність саму в собі, основну складову культури, завдяки мові ця культура зберігається як носій національної totoжності.

Чехів Б.Бальбін класифікує як слов’ян (вже в заголовку визначає мовну приналежність чеської мови до *Lingua Slavonica*, наголошуючи, що йтиметься про слов’янську мову, зокрема чеську). За допомогою контрасту вказує (не тільки в заголовку) на слов’янську окремішність чехів від чужої германської стихії²⁰.

Праслов’янське коріння власного народу він підтверджує фактами з історії мови, сягаючи саме до традиції Кирила і Мефодія. Згадки про місію солунських братів Б.Бальбін мотивує участю чехів у праслов’янській культурній спільності, об’єднаній мовою²¹.

У XII розділі письменник, вдаючись до порівняння з іншими народами, які свою народну мову шанують, показує, як несправедливо чиниться зі слов’янською мовою (у розумінні “рідною”) з боку як самих слов’ян, так і інших народів.

Підкріплюючи свої твердження численними прикладами з відомих йому історичних джерел, Б.Бальбін доводить, що слов’янська мова є однією з тих мов, існування яких односторонньо в історичній дійсності. Підтвердженням цього факту є для нього також (докладно опрацьоване в розвідці) поширення слов’янських мов у світі (серед країн, в яких слов’янські мови не тільки використовувалися, а й були облагороджені їх вживанням при дворах правителів, Б.Бальбін згадує, наприклад, Туреччину. Згідно з його джерелами, слов’янська мова дійшла навіть до Африки): “*Ze jazyk slovanský jest prvotní, a při prvním zmatení jazyků původem a vniknutím božím povstal, pochybovati nelze*”²². І далі: “*Nám na pochvalu postačuje, že (...) slovanština čítá se mezi jazyky první, jehož nejčistější zprávu podává i Asie sama i rozšířenost jazyka*”²³.

Ці міркування послужили священикові до висновку про те, що слов’янської мови не потрібно соромитися: “*Nikdo tudíž, kdo slovansky mluví, uváží-li rozšíření tohoto jazyka, dobře známého ve velmi veliké části Evropy a Asie, nemusí se stydět i mrzetí na svůj národ*”²⁴.

У XIII розділі письменник як “доказовий матеріал” до своїх висновків наводить обрані аспекти місії солунських братів. Насамперед він підкреслює, що слов’янська мова за

¹⁸ Природним в історичному сенсі, оскільки захист є природною реакцією на атаку, опір – природна відповідь на утиск, що засвідчує історія кожного народу.

¹⁹ *Kopecký M. Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku. S.21.*

²⁰ У XII розділі праці містяться елементи, що передвіщають проголошену через століття Яном Колларом ідею національної взаємності слов’ян. Бальбін наводить численні приклади (здебільшого підкріплені вірогідним науковим матеріалом) спорідненості слов’ян і необхідності співпраці між окремими гілками, що виростають із праслов’янського кореня. Особливу симпатію письменник відчуває до поляків, яких називає приятелями і братами (і в наступних розділах трапляються пропольські акценти). Провісником ідеї панславізму Б.Бальбіна, з-поміж інших, вважає Карел Гавлічек Боровський (*Havlíček Borovský K. Bohuslava Balbína obrana národu slovanského, zvláště českého // O literatuře, Československý spisovatel. Praha, 1955. S.152.*)

²¹ Подібно про слов’янську мову і походження назви *Slavia* пише в проповіді XIV Онджей Франтішек де Вальдт: “*Sotva se kdo najde, aby nevěděl, že jazyk český, kterým mluvil náš svatý Jan, odvozuje svůj pod od slovanského jako od své matky (...) řeč tato, vznešená a dokonalá a rodná tolika světům, nemůže býti otrokyní jiných jazyků světových*” (*Waldt Ondřej F., de. Boěmici praeconium idiomaticis. 1729. Chvála českého jazyka, vydal a kritikou poznámkou doprovodil Josef Vašica. Praha, MCMXXXVIII (1938).*)

²² *Balbín B. Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pák českého (Dissertatio apologetica pro lingua slavonica praecipue bohémica). Praha, 1869. S.73.*

²³ *Ibid. S.75.*

²⁴ *Ibid. S.63.*

сприяння Кирила і Мефодія з IX ст. почала вживатися як літургійна мова. Освячена таким чином, вона гідна найвищої поваги: *“Co právě řečeno bylo o slovanských službách božích, to předce bez odporu největším jest dokladem chvály; nebo (vyjmu-li jazyku posvátné, jimiž titul svůj královský a jméno na kříž napsal Ježíš Nazaretský), kterémuž z jazyků ostatních dopřáno, aby se v něm vykonávaly tajnosti posvátné? Někteří Otcové čili lépe vykladatelé písem svatých učili, že prý blažení nebes obyvatelé mluvíti budou jazykem hebrejským, a že po vzkříšení těl jazyka toho v nebi vůbec užívati se bude (což je-li pravda, nic mi do toho není); avšak jazyka slovanského mnohem větší, jakž se domnívám, důstojenství jest, poněvadž syn boží, v něm vzýván od kněží, co den s nebe na zemi sestupuje i na oltáři obětujících představuje se lidem, aby jej oslavovali”*²⁵. І далі: *“Vídali a slychali jsme sami nejednou, kterak Rusíni a jiní národové obřadu řeckého, s církví římskou spojení, po slovansku služby boží vykonávají, což již před více než tisícem let dělo se u Bulharů a také u našich Čechův původem sv. apoštolův slovanských Cyrilla a Metoděje (...)”*²⁶.

Апостоли слов'янства відстоювали права слов'янської мови на вживання при відправленні святих мес і в контактах духівництва з вірними. Письменник повторює аргументи, які з'явилися в “Proglasie”, а потім в “Житіях святого Мефодія і святого Кирила”, на підтримку використання слов'янської мови в літургії і для захисту рідної мови.

До кирило-мефодіївської традиції в “Dissertatio...” апелює обширний фрагмент, присвячений святому Ієронімові – слов'янині, за Б.Бальбіном. Письменник повторює тут помилку, що сягає ще XIV ст.; тоді вважалося, що святий Ієронім – слов'янин за походженням (його сім'я нібито мала далматинське коріння); Бальбін також помилково приписує Ієронімові авторство перекладу Святого Письма, як про це говорить чеський священник, мовою отців наших: *“Písmo svaté (jak jsme dříve ukázali) od sv. Jeronýma na jazyk otcův našich máme přeloženo ještě před rokem 400. po Kristu”*²⁷. Священик згадує, що заслуги святого на ниві слов'янської мови і культури оцінив король Карл IV, заснувавши в Празі монастир Емауз і церкву його імені, в якій літургія відправлялася тільки по-слов'янськи. Далі він підкреслює, що король видав на побудову монастиря і церкви на слов'янах майже стільки ж грошей, скільки на відомий празький Карлів міст, що повинно бути мірилом зацікавленості у поширенні слов'янської мови і слов'янської культури, котра розуміється тут як народна. Бальбін свідомо ототожнює старання імператора в сфері розвитку культури і церковнослов'янської мови з турботою про чеські національні справи²⁸.

У наступних двох розділах Бальбін на користь слов'янської (у сенсі народної) мови фіксує факт, що ченці і вихованці слов'янських монастирів, з яких походила чеська еліта – славні часто і поза межами країни сини чеського народу – з гордістю використовували слов'янську мову, писали цією мовою свої твори. Автор підкреслює, що піклування про власну мову (знову слов'янську, як “свою”) рівнозначне турботі про власну традицію, історію, про інтереси власного народу. Свій висновок він ілюструє прикладами інших слов'янських народів, які зайняли сильну міжнародну позицію і досягли багатства, дбаючи про свої народні блага, до яких Б.Бальбін включає і рідну мову²⁹.

Негативними барвами Б.Бальбін змальовує слов'ян (тобто тих чехів), які погорджують власною мовою. Він вважає, що цей “нерозумний сором” виникає з незнання, бо не уявляє собі, щоб хтось посмів зневажати мову, якби знав її довгу і багату історію, її користь, а також думки авторитетних осіб, що ставили її, особливо з огляду на її сак-

²⁵ Ibid. S.85.

²⁶ Ibid. S.86.

²⁷ Див.: *Kopecký M. Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku. S. 53; Balbín B. Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pák českého. S. 143 i 83.*

²⁸ *Balbín B. Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pák českého. S. 84.*

²⁹ *Balbín B. Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pák českého. S.86–95.*

ралізацію, в першому ряду серед інших мов. Підкреслює також, що слов'янська мова багатством засобів вираження дорівнює усіляким іншим, прикладом чого для нього є книжка, ймовірно, авторства святого Кирила з поясненням понять, пов'язаних з викладом віри по-слов'янськи: “*Ve starých knihovnách země české nachází se knížka slovanská, “bohosloví” (theologia) nadepsaná, jak se tvrdí, od sv. Cyrilla pocházející, v nížto všecky významy, jichž zapotřebí užívati při výkladech o božství, o osobách božích a jiných tajnostech věrouky, z jazyka řeckého tak přiměřeně jsou podány, že již nic nelze říci vhodněji, a to nikoli jen slova hmotná, jak ve školách říkáme, nýbrž také nadsmyslná svými významy zvláštními se překládají pro obor bohoslovecký a mudrcký*”³⁰.

Подібні аргументи використовує в своєму захисті чеської мови міщанин з Пільзна **Антонін Фрозін**. У 1703 р. він переклав “Атлас Маріанус” (Atlas Marianus) Вільгельма Гумпенберга (ч. “Obroviště mariánského Atlantu”) і додав до перекладу передмову, яка містить фрагменти на “захист” чеської мови. Фрозін обґрунтовує свій висновок передумовою, що там, де чеська мова вистояла, виживе й чеський народ. Отже, чеськість чеської землі і самих чехів, на його думку, міститься в народній мові.

Автор, як і його великий попередник, прославляє чеську мову, вказуючи на її переваги порівняно з іншими мовами і робить докори співвітчизникам, підкреслюючи, що чеська ні в чому іншим мовам не поступається і що ганьба і гріх соромитися рідної мови. Шкодує про те, що так багато чехів неохоче нею послуговується: (...) *když jsem se vlastence naše, zde v Čechách narozené, za vlastní svou matku, totiž řeč mateřskou, styděti vidával, ježto všickni, kteří ten chléb jíme, z spravedlnosti jemu zase čímžkolivěk povinni jsme jako osudkem Božím k tomu samému narození v Čechách a ně jinde, abychem vlasti naši nápomocní byli*³¹.

Один із основних аргументів, які використовує Фрозін, ґрунтується на святому Письмі, а також на фактах з діяльності слов'янських святих Кирила і Мефодія. Автор апології, як і Бальбін, звертається до аргументів, які використовували солунські брати на захист слов'янської літургії, а також нагадує співвітчизникам про слова святого Павла: “Хай кожна мова визнає славу Богу”³².

Мораванин **Ян Їржі Стредовский** в своєрідному огляді моравських особливостей під назвою “*Mercurius Moraviae memorabulum*”³³ (1705) в другому розділі вмістив розлогу промову про значення і цінності чеської мови (як слов'янської)³⁴. Автор наперед виводить назву “слов'яни” від слова “слава”. Славу здобували предки слов'ян у боротьбі проти римлян і ворожих сусідів. Мова – **славна слов'янська мова, спадок слов'янських народів** – має, на думку Я.Стредовського, шість важливих ознак: вона є славною, корисною, потрібною, поширеною, відповідною для правителів і святою. Як бачимо, однією з шести основних чеснот слов'янської мови автор називає її **святість**: “*Slovanský jazyk jest posvatný, poněvadž se jim slouží nejsvětější mše sv., to se neděje snad žádnou jinou řečí kromě latinské a řecké. To jest nemalá sláva našeho jazyka, že bylo dovoleno užívati ho při bohoslužbách*”³⁵.

У збірнику прислів'їв, сентенцій, приказок і легенд “*Neo-forum Latino-Slavonicum*” (ч. “*Nový trh latinsko-slovenský*”) (1678) словацький євангельський священик **Данієль Сінопіус Гожчічка** у фрагменті, присвяченому безпосередньо чеській мові, розхвалює

³⁰ Ibid. S.139. Порівн.: S.144.

³¹ *Frozín A. Předmluva k čtenáři // Gumpfenberg W. Atlas Marianus, (Obroviště Mariánského Atlantu). Ingolstadt, Haenlin, 1657. S.19.*

³² *Frozín A. Předmluva k čtenáři. S.16–17.*

³³ *Středovský Jan J. Mercurius Moraviae memorabulum. Sive: Caduceator salvum ingredere proditurae de injuria abjectone in lucem moravo-gloriae apud populares officiose postulans. Olomucii: typis Ignatii Rosenburg, 1705. S.22–29.*

³⁴ *Pražák A. Národ se bránil. Obrany národa a jazyka českého od nejstarších dob po přítomnost. Praha, MCMXLV. S.93–94.*

³⁵ Ibid.

красу цієї мови, підкреслюючи, що традиція чеської мови розпочинається від слов'янської мови, основи письма якої заклали Кирило і Мефодій: [слов'янська мова. – М.М.] *vyniká starobylostí, čistotou, mohutností i stručností nad jiné jazyky (...) náš jazyk (...) žádnému v ničem nezadá, jest nejstarší, nejprostrannější, mluví se jím od moře adriatického až ke kaspickému, na dvorech císařských, řada národů se jím dorozumívá, vzešli z něho naši znamenití spisovatelé Cyril, Method, Hus, Jeronym, Jesenský aj.*³⁶

Щиро любив чеську мову і народ **Ян Вацлав Роса**. Свою написану латиною граматику “Czechořečnost” (Grammatica linguae Bohemicae) він віддав під духовну опіку святого Вацлава, якого вважав патроном чеської мови і чеського народу. У передмові до граматики Роса називає чеську мову гарною, піднесеною і гідною, розвинутою, як інші мови, і здатною передавати всілякі значеннєві нюанси з розмахом, якому жодна інша мова не дорівняє. Автор підкресив, що саме староцерковнослов'янська мова є “предком” і чеської літературної мови, що вона стоїть першою в ряду літургійних мов поряд з латинською і старогрецькою. Нагадав читачам і про те, що король Карл IV видав на честь чеської мови золоту буллу, тому не годиться цією мовою погорджувати, особливо не повинні її соромитися чехи³⁷.

Вацлав Яндіт, наставник з чеської мови, який служив при дворі герцога Гастона, передмовою до своєї граматики “Grammatika linguae Boëmicae...” (1704)³⁸ також долучився до апологетів чеської мови, які, ґрунтуючись на праслов'янській мовній спільності, дошукувалися джерел чеської культури в кирило-мефодіївській традиції (книжка видавалася шість разів – 1704, 1705, 1715, 1732, 1739, 1753 pp., завжди з передмовою)³⁹. В.Яндіт по черзі коротко описав наступні етапи розвитку чеської мови, особливо підкресливши заслуги святого Мефодія в цьому напрямі. Далі, як і його попередники, він хвалить Карла IV, Рудольфа II і Фердинанда III як правителів, які найбільше сприяли розвитку чеської мови.

Зауважимо, що апології чеської мови, що опиралися на кирило-мефодіївську традицію, в чеській літературі було значно більше, і не тільки в добу бароко.

Підсумок. У сучасному дискурсі чеська культура класифікується в колі *Latinitas*. Однак на ранньому етапі розвитку на її форму вплинула і традиція *Cyrylianitas*. Співучасть у спільній слов'янській історії, спорідненість мов, на якій ґрунтується ідея панславизму, стали вихідним пунктом для аргументації в так званих “захистах” чеської народної мови. Перші століття середньовіччя мовні апологети сприймали як фазу релятивної (мовної) слов'янської спільності, силу якої протиставляли “чужій” германській стихії. Діяльність святих Кирила та Мефодія інтерпретували в культурних категоріях, ототожнюючи заявлені претензії (на ґрунті суто релігійному) з прагненнями, що мають на меті унезалежнення слов'ян з огляду на мову та культуру. Приписувану місіонерам ідеологію запозичили до своїх творів, представляючи її як рушійну силу чеських народних, а також мовно-емансипаційних актів. Кирило-мефодіївська традиція в чеських мовних апологіях стала “ународненою”.

CYRIL-METHODIAN TRADITION IN CZECH LANGUAGE APOLOGIES IN XVII–XVIII cc.

³⁶ Ibid. S. 60.

³⁷ *Rosa Jan V. Předmluva k Čechořečnosti / Z řad. přel. Ondřej Koupil. Listy filologické 119. 1996. 1–4. S.101–106.*

³⁸ *Vašica J. České literární baroko. Praha, 1995. S.178.* Повна назва твору: “Grammatika linguae Boëmicae, methodo facili, per regulas certas ac universales explicata, in Orthographiam, Etymologiam, Syntaxim et Prosodiam divisa; omnibus, tam discentibus ac exteris, quam linguarum magistris ac domesticis, historicis, oratoribus etc. Perquam utilis. Specialiter, insertae sunt Regulae orthographicae accuratissimae R.P. Konstantii de Soc. Jesu”.

³⁹ Цю передмову передруковували при кожному виданні Граматики аж до 1753 р.

Manuela MACIOLEK

*University of Wrocław
15, Uniwersytetska Sq., Wrocław, 50-137 (Poland)
e-mail: manuela.maciolek@wp.pl
Institute of Polish Philology*

Cyril-Methodian tradition as motivation force in developing of national, Czech literature, wider – culture, is high-lighted in the article. Boguslav Bal'bin, Antonin Frozin, Jan Irzhi Stredovski and other authors of the Czech linguistic apologias, texts, written on the defence of Czech language in their works appealed to old Slavic roots.

Key words: Cyril-Methodian tradition, Cyrylianitas, Czech linguistic apologies, Slavonic idea, cultural emancipation.

**КИРИЛЛО-МЕФОДИЕВСКАЯ ТРАДИЦИЯ
В ЧЕШСКИХ ЯЗЫКОВЫХ АПОЛОГИЯХ XVII–XVIII вв.**

Manuela MACIOLEK

*Вроцлавский университет
пл. Университетская, 15, Вроцлав, 50-137 (Польша)
e-mail: manuela.maciolek@wp.pl
Институт польской филологии*

В статье рассказано о кирилло-мефодиевской традиции как о движущей силе в становлении национальной, то есть чешской литературы, шире – культуры. К праславянским корням обращались Богуслав Бальбин, Антонин Фрозин, Ян Иржи Стредовский и другие авторы чешских языковых аполгий – произведений, написанных в защиту чешского языка.

Ключевые слова: кирилло-мефодиевская традиция, Cyrylianitas, чешские языковые аполгии, славянская идея, культурная эмансипация.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2010
Прийнята до друку 29.10.2010